

הצטברות אתגרים ליחסים בין צה"ל לחברה הישראלית: משמעויות והמלצות לפעולה

מאיר אלרן, עפר שלח, קובי מיכאל, כרמית פדן, ציפי ישראלי | 4 באוקטובר,
2021 | גיליון 1523

אמון הציבור בצה"ל הינו הנכס החברתי-לאומי המרכזי, המאפשר לו לגייס תמיכה, משאבים וכוח אדם איכותי, גם בנסיבות שצרכים אזרחיים מאיימים על בכירותו כמערכת ציבורית. לאחרונה הצטברו, ולא לראשונה, מספר אירועים מתחומים שונים, העשויים לשקף פערים מתרחבים בין הלכי רוח בציבור אשר לאופן ניהולו של צה"ל לבין הצגת הצבא את עצמו בנושאים אלה. אירועים אלה יכולים להסביר את הירידה ברמת האמון של הציבור וחלק מהמשרתים בו בצבא, ובו בזמן לעורר ספק לגבי מודעותם ומידת הבנתם של מפקדי צה"ל את החשיבות והרגישות הטמונה במערכת היחסים בינו לבין החברה הישראלית לרכיביה השונים. על צה"ל ליטול על עצמו אחריות והובלה לצמצום הפער, בצניעות לגבי יכולותיו המבצעיות ובשקיפות לגבי התנהלותו, כדי להמחיש לציבור כי הוא עדיין צבא העם, למען העם.

לאחרונה הצטברו מספר התפתחויות משמעותיות, במגוון נושאים, שלהן עשויות להיות השלכות שליליות על היחסים בין צה"ל לחברה הישראלית. האחרונה והמטלטלת ביניהן הינה התגובה החריפה של חלקים מהציבור הישראלי לנסיבות נפילתו של לוחם מג"ב בראל חדריה שמואלי ז"ל, בתקרית בגבול רצועת עזה. זו התאפיינה, ולא לראשונה, בהטחת האשמות קשות בצה"ל, תוך הבעת אי-אמון בצבא ובמפקדיו. היא אף נוצלה על ידי גורמים אופוזיציוניים במערכת הפוליטית לניגוח הצבא. הפיקוד הבכיר התקשה להציג בזמן מענה מערכתי משכנע לטענות אלה, ונגרר אחרי שטף האירועים התקשורתיים והסערה ברשתות החברתיות.

קודם לכן הוטחה ביקורת קשה בצה"ל, בעיקר על ידי פרשנים בתקשורת הכלכלית וברשתות החברתיות, בשל סדרת תביעות תקציביות חריגות, במסגרת תהליך העברת תקציב המדינה בממשלה. במיוחד יצא הקצף על עיגוןן הרטרואקטיבי של הטבות פנסיוניות לפורשי הקבע ("הגדלות הרמטכ"ל"), שחוקיותן נמצאת כרגע בבירור בבית המשפט העליון. דרישות אלה של הצבא, שגובו על ידי שר הביטחון בני גנץ, נתפסו כהתעקשות על זכויות מפליגות של פורשי צה"ל, העשויות להעיד על חוסר רגישות מספקת למצבן של קבוצות חברתיות אחרות בחברה בישראל, ובמיוחד אלה שנפגעו במשבר הקורונה. גם ההגדלה הניכרת של תקציב הביטחון בתקופה כלכלית מאתגרת זו, ובנסיבות של קיצוץ רוחבי בתקציב משרדי הממשלה,

עוררו תמיהה והסתייגות. נציין כי על פי ממצאי "מדד הביטחון הלאומי", מחקר דעת קהל של המכון למחקרי ביטחון לאומי (יוני 2021) עולה בברור כי רוב הציבור (59 אחוזים) העדיף השקעת משאבים בעיקר בנושאים חברתיים-כלכליים, גם על חשבון תקציב הביטחון.

גם ביטול הקיצור של שירות החובה בחודשיים, נושא שהעניין הציבורי בו מועט, עורר ביקורת. זאת, הן בשל הבזבז הכרוך בשירות ארוך של חיילים חיוניים פחות והן עקב התעלמותו המופגנת של צה"ל מחוק שחוקקה הכנסת לפני כחמש שנים: במקום לפעול לפיו, כמצופה מגוף הפועל על פי חוק, צה"ל חיכה להזדמנות הפוליטית לבטלו ועד אז המשיך להתייחס למתגייסים חדשים כמיועדים לשרת את מלוא התקופה.

ההתפתחות השלישית, ואולי החשובה מכולן, קשורה לפער העמוק שנחשף בין שיוקו של מבצע "שומר החומות" מול חמאס ברצועת עזה במאי האחרון כהצלחה רבה, לבין תוצאותיו המוגבלות מאוד בתחום האופרטיבי והאסטרטגי. פער זה משתקף אף הוא בסקרים שונים שנערכו מיד לאחר סיום המבצע; כ-22-28 אחוזים בלבד סברו כי ישראל ניצחה. תמונה דומה מצטיירת גם מסקרים שנערכו בעקבות מבצע "צוק איתן" (2014) ומלחמת לבנון השנייה (2006).

להתרחשויות אלה מכנה משותף: כל אחת מהן וכולן גם יחד עשויות לשקף פערים מצטברים בין הלכי רוח הניכרים בציבור אשר לאופן ניהולו של צה"ל, לבין האופן בו הצבא תופס או מציג את עצמו. ויותר מכך, יש בהן כדי לעורר ספק לגבי מודעותם ומידת הבנתם של מפקדי צה"ל את החשיבות והרגישות הטמונה במערכת היחסים בין צה"ל לבין החברה הישראלית על רכיביה השונים. שימור מעמדו הסמלי של צה"ל כ"צבא העם", אף ששיעור המתגייסים לשורותיו מכלל הציבור הישראלי הולך וקטן, הוא הבסיס העיקרי לגיטימציה החברתית שלו.

אמון הציבור בצה"ל, בעיקר בכל הקשור להפעלת הכוח ולהצלחתו בפעילות מבצעית, הינו רכיב מפתח בעוצמתו. הוא מאפשר לצבא לא רק להשיג תמיכה ציבורית בהקצאת משאבי העתק הדרושים לו ובדרך שבה מופעלת עוצמתו, אלא גם בגיוס מיטב הנוער לשורותיו ובהפעלתם בתנאים תובעניים עד כדי סיכון חיים. בנסיבות החברתיות-תרבותיות בישראל, צה"ל נאלץ להישען גם על נכונותם של המועמדים לשירות חובה להצטרף לשורותיו ולהתנדב ליחידות הלוחמות, ואינו יכול עוד להסתמך רק על חוק גיוס חובה, או על הנכונות הבסיסית שעדיין קיימת לשרת מתוך תפיסת המתגייסים את התועלת עבורם בעצם השרות. כך גם בקרב אנשי המילואים, שלמעשה משרתים בהתנדבות. לכן חשוב להמחיש ולשמר את התודעה הציבורית כי צה"ל נשען על בסיס רחב ומגוון של קבוצות חברתיות, המאפשרות לו למצב עצמו ולהיות מוכר כצבא העם.

בהקשר זה גוברת חשיבותה של התופעה המתפתחת עקב הריבוד המקצועי בין קבוצות שונות של המשרתים בצה"ל, המשעתק במידה רבה ואף מגביר במהלך הזמן את הריבוד החברתי במדינה. תופעה זו תורמת לתחושה של תסכול בקרב חיילים ביחידות השדה, בעיקר סביב אירועים של חיכוך אלים עם אוכלוסייה פלסטינית, כזה שנפל בו לוחם מג"ב שמואלי.

תסכול זה עשוי להוביל לתסיסה חברתית, שתחשוף את צה"ל לביקורת אזרחית שתלבש אופי פוליטי טעון.

מרבית הסקרים המתבצעים בצה"ל ומחוצה לו משקפים תמונה כללית ומעודדת למדי: צה"ל כארגון לוחם זוכה עדיין באמון ותמיכה בשיעורים גבוהים (בתנודתיות שאינה משמעותית) העומדת על למעלה מ-82 אחוזי תמיכה בקרב הציבור היהודי. גם אם נרשמה בשנים האחרונות ירידה קלה ברמת האמון של הציבור בצה"ל כמוסד ציבורי (מ-93 אחוזים ב-2019), היא מותירה עדיין את הצבא הרחק לפני גופים אחרים שהנסיגה באמון הציבור בהם היא דרמטית ממש. עם זאת, במדידת האמון של הציבור בצה"ל יש להבחין בין האמון הכללי, הנותר עדיין גבוה, לבין האמון בצבא כמוסד ציבורי - תחום בו נרשמת ירידה ברמת האמון.

אפשר להניח כי רמת האמון הגבוהה בצה"ל בקרב האוכלוסייה היהודית נעוצה בעיקר בזיקה התודעתית השרירה בציבור בין החשש הבסיסי לעצם קיומו, בשל הסיכונים הביטחוניים, לבין תפיסתו את צה"ל כמגן עיקרי לקיומם של מדינת ישראל, העם היהודי והאזרחים בארץ. עם זאת, הרמה הגבוהה של אמון הציבור בצה"ל אינה מובטחת לעתיד, שכן סקרים שנערכו לאחרונה, בהקשר למשבר הקורונה, העידו על חשיבות גבוהה יותר שמייחס הציבור לסיכונים האזרחיים מול אלה הביטחוניים. ממדד הביטחון הלאומי (יוני 2021) עולה כי רוב הציבור היה מודאג משמעותית יותר מהאיומים הפנימיים, מאשר מהחיצוניים-ביטחוניים. למעשה, רק מיעוט זניח (5 אחוזים) העיד שהוא מודאג יותר מהאיומים הביטחוניים.

בעוד המדידה נעשית בעיקר על פי סקרי דעת קהל, חשובים אולי יותר הם הסימנים העשויים להעיד על שחיקה או הטלת ספק באמינותו של הפיקוד בצה"ל בקרב המשרתים בו, ובעיקר בקרב הפיקוד הזוטא ואנשי המילואים, וכן בסביבת אלה המיועדים להתגייס. נראה שחלק גדול והולך מהקבוצה האחרונה מחפש דרכים שונות להימנע מגיוס (למשל באמצעות פטור על רקע "סעיף נפשי") ומקבל לכך גיבוי מסביבתו החברתית.

מה ניתן לעשות על מנת לחזק את אמון הציבור בצה"ל?

- צה"ל צריך לראות את האמון של הציבור בו כמשאב עיקרי וחיוני עבורו, להתייחס לעצמו כאחראי לשימור האמון בו וכמוביל את המאמץ ההסברתי בעניין זה מול החברה הישראלית.
- לכן ראוי לצה"ל להבליט לא רק הישגים ומיומנויות מבצעיים, אלא גם את היותו קשוב ורגיש למצבה של החברה הישראלית ולצרכיה, מכיר בכך שהמשאבים שהוא מקבל מהחברה - ובראשם המשאב האנושי - אינם מובנים מאליהם.
- צה"ל פועל תמיד במסגרת סביבה ואילוצים פוליטיים מאתגרים, קל וחומר בתקופה של אי-יציבות פוליטית, כזו הנוכחית. הדרך היחידה להתמודד איתם בהצלחה היא לשקף - בעיקר על ידי דוגמה אישית של מפקדים - נשיאה באחריות, צניעות, ושיח ממלכתי אמין ומדויק.

- צה"ל נדרש לאמץ גישה הסברתית פתוחה, מקצועיות ושקיפות מרבית מול הציבור לגבי פעולותיו. המגבלה היחידה צריכה להיות ביטחון המידע. הציבור צריך להיות יותר חשוף למידע על הפעילות השוטפת, על תפיסת ההפעלה של צה"ל ועל בניין הכוח, כולל מדיניות הצבא בתחום הרגיש של ניהול המשאב האנושי.
 - יש לבנות ולחשוף תכנית מעודכנת של פיתוח המשאב האנושי בצה"ל לטווח הארוך, על בסיס דיפרנציאלי, המכיר בצרכים המשתנים של הצבא ומתעדף ומתגמל באופן ברור את הקבוצות החיוניות להפעלתו המבצעית. כל זאת, גם תוך מאמץ לצמצם את הפערים החברתיים המתרחבים בין חיילים המשרתים ביחידות לוחמות (הנמצאות בחלקן בחינוך מתמיד עם אוכלוסייה אזרחית פלסטינית) לבין חיילים המשרתים במערכים המתקדמים של מודיעין וטכנולוגיה.
 - על צה"ל להראות שהוא יודע לפעול בגמישות ולבחון מחדש מודלים מקובעים של התנהלות בכל מגזרי השירות. כך למשל יכול צה"ל לבחון ולהציע, רצוי בהקדם, דרכים להעביר משאבים קיימים כדי לחזק את יכולתו לקשור אליו חיילים וקצינים בתפקידים חיוניים, גם על חשבון פגיעה מסוימת בהסדרי הפנסיות הקיימים.
- יישום הצעות כאלה יהיה הכרחי יותר בהמשך הזמן, ובמיוחד אם וכאשר עוצמת האיומים הביטחוניים החיצוניים תפחת ועוצמת הסיכונים האזרחיים הפנימיים תגדל. הן יכולות לתרום להסרת החשש שמא הביקורת בציבור על ניהולו והתנהלותו של צה"ל בתחומים חברתיים-ערכיים תגבר ואף תגלוש לעבר ירידה ממשית באמון בו.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט

